М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илимий - изилдөө университети

«Кыргызстан Эл аралык университети» Академиялык консорциуму

Д 08.24.697 Диссертациялык кеңеш

Кол жазма укугунда
УДК: 338.012(575.2) (043.3)

Мадмаров Мидин Маматович

Айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу жолдору

08.00.05 – тармактык экономика (экономика, тармактар, ишканалар, комплекстерди уюштуруу жана башкаруу)

экономика илимдеринин кандидаты
илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
Автореферати

Бишкек - 2025

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын түштүк бөлүмүнүн Гуманитардык жана чөлкөм таануу институтунда аткарылган.

Илимий жетекчиси:	**Эргешбаев Уран Жумабекович** экономика илимдеринин доктору, Ош мамлекеттик университетинин менеджмент жана маркетинг кафедрасынын профессору
Расмий оппоненттери:	**Жумабаев Жамалгазы Жумабаевич** экономика илимдеринин доктору, М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илимий - изилдөө университетинин профессору, Бишкек шаары **Келдибеков Талант Кочконбаевич** экономика илимдеринин кандидаты, Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигинин Борбордук казыналыгынын директорунун орун басары, Бишкек шаары
Жетектөөчү уюм:	Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин экономика кафедрасы (720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек-Жолу проспектиси, 394)

Диссертациялык ишти коргоо 2025- жылдын 28- мартында саат 13.00дө М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илимий-изилдөө университетине жана "Кыргызстан Эл аралык университети" Академиялык консорциумга караштуу экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 08.24.697 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Тоголок Молдо көч., 58. Диссертациянын видеоконференциясына кирүү үчүн шилтеме: https://vc.vak.kg/b/082-s27-wxr-tw8

Диссертациялык иш менен М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илимий-изилдөө университетинин (720033, Бишкек ш., Тоголок Молдо көч., 58), "Кыргызстан Эл аралык университети" Академиялык консорциумдун (720001, Бишкек ш., Чуй просп., 255) китепканаларынан жана ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын расмий сайтынан таанышууга болот https://stepen.vak.kg/diss_sovety/d-08-24-697/.

Автореферат 2025-жылдын 28 - февралында жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
экономика илимдеринин
кандидаты, доцент Байтерекова Г.С.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Кыргыз Республикасынын эгемендүү мамлекеттүүлүгүнүн мезгилинде айыл чарба уюмдарында жаңы социалдык-экономикалык негизде түп-тамырынан бери кайра куруулар жүргүзүлүп, рынокту экономиканы өнүктүрүүгө багытталган көп тармактуу уюштуруучулук-экономикалык жана өндүрүштүк структура түзүлдү.

Кыргыз Республикасы жакынкы келечекте коом үчүн зарыл болгон айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн көлөмүн көбөйтүүгө мүмкүн болгон олуттуу айыл чарба потенциалына ээ, бул жагдай эмгек, жер, суу ресурстарын, ошондой эле техникалык, инвестициялык ресурстарды пайдаланууда жана бул чөйрөдө инновациялык иш-аракеттерди жайылтууда илимий жактан негизделген мамилелерди иштеп чыгууну жана өндүрүшкө киргизүүнү талап кылат.

Экономикада өзгөртүүлөр жүргүзүлүп жаткан шарттарда айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн жана кайра иштетүүнүн көлөмүн көбөйтүү, айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу сыяктуу процесстер айыл чарба рыногун өнүктүрүүгө жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга илимий-методологиялык мамилени иштеп чыгууну талап кылат. Бул көйгөйлөрдү чечүү суроо-талап менен сунуштун, атаандаштыктын экономикалык мыйзамдарын рынок экономикасынын башка объективдүү мыйзамдары менен органикалык айкалыштырып комплекстүү кароо аркылуу мүмкүн болот. Ошону менен бирге айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн натыйжалуулугун жана ата мекендик товарлардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу маселелери азыркы учурда өтө актуалдуу болуп саналат.

Өзгөчө маанилүү теориялык жана методологиялык мааниге ээ болгон айыл чарба уюмдарынын рыноктук механизминин иштешинин, рыноктук мыйзамдардын объективдүү аракетинин жана колдонулушунун көйгөйү биротоло чечилди деп кароого болбойт. Бул өңүттөн алганда Кыргызстанда агрардык реформанын айрым көйгөйлөрү иш-аракеттин механизмин жана рыноктук закондорду ишке ашырууну эсепке албастан чечилип келген жана чечилип жатат. Айыл чарба продукциясынын рыногун илимий жактан негизделип калыптандырбай жана өнүктүрбөй туруп, айыл чарба өндүрүшүн натыйжалуу башкаруу, улуттук экономиканын өсүшү жана Кыргыз Республикасынын дүйнөлүк экономикалык мейкиндикке кириши мүмкүн эмес.

Бул жагдайлар алдынкы дүйнөлүк тажрыйбаны эске алуу менен өндүрүштүн натыйжалуулугун жана айыл чарба продукциясынын рыногун жогорулатууга илимий жактан негизделген мамилелерди иштеп чыгуу зарылдыгын жаратат.

Айыл чарбасынын натыйжалуулугун жогорулатуу көйгөйлөрү А. Р. Боев, И. Н. Буздалов, В. А. Добрынин, А. А. Шутьков, К. И. Шмелев, А. М. Емельянов, Е. С. Крылатых, В. И. Назаренко, И. А. Минаков, Н. И. Куликов, О. В. Соколов, С. С. Сергеев, А. Б. Советов, Е. Т. Сорокин, И. И. Карпенко, А. И. Амосов, В. А. Тихонов, В. Колганов, А. В. Петраков жана башка орус окумуштууларынын эмгектеринде каралган.

Кыргызстанда бул көйгөйгө Ж. Ж. Жумабаев, Ж. С. Джаилов, Д. С. Лайлиев, А. У. Орузбаев, М. Б. Балбаков, А. И. Исманов, Ш. М. Мусакожоев, К. А. Абдымаликов, К. А. Атышов, Р. К. Акназарова, К. Джумабаев, Б. И. Ибраимжанов, А. Кайсарбек, М. Ж. Айбашев ж.б. окумуштуулардын эмгектери арналган.

Айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугунун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн ар кандай көйгөйлөрүн иштеп чыгууга байланышкан изилдөөлөрдүн өтө интенсивдүү өнүгүшүнө карабастан, алар рыноктук экономикага өтүү шарттарында изилдөөнү талап кылган бир катар теориялык жана методологиялык кемчиликтер менен мүнөздөлөт. Рыноктук экономиканын пайда болушунун шарттарында айыл чарба өндүрүшүндө рыноктук механизмди жөнгө салуу үчүн айыл чарба экономикалык илиминин теориясынын жана методологиясы жетишсиз өнүккөндүгү, али шайкеш бекем пайдубал болуп санала электиги байкалат.

Бул жагдайлардын топтому теманы тандоону, изилдөөнүн маанилүү илимий-практикалык маанисин, негизги максатын жана жүктөлгөн милдеттерин аныктады.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүп жаткан негизги изилдөө иштери менен байланышы. Диссертация Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы, 2035-жылга чейин экономиканы өнүктүрүүнүн инновациялык модернизациялоо концепциясы жана 2017-2021-жылдарга Кыргыз Республикасынын тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайын өнүктүрүү программасы менен тыгыз байланыштуу болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты - экономиканы өзгөртүп жаткан шартта айыл чарба уюмдарынин рыногунун атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жана өндүрүштүн натыйжалуулугун жогорулатуунун илимий негиздерин жана сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн белгиленген максатына ылайык төмөнкүдөй **милдеттерди** чечүү зарыл :

1. өндүрүштүн натыйжалуулугун аныктоонун теориялык ыкмаларын системалаштыруу жана аны түзүүчү факторлорду аныктоо; анын маани-маңызын, принциптерин, экономикалык мазмунун, структурасын, формаларын жана түрлөрүн тактоо менен айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуунун теориялык жана методологиялык көйгөйлөрүн аныктоо;
2. заманбап шарттарда айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугунун төмөндөшүнүн себептерине, ошондой эле республикада жүргүзүлүп жаткан экономикалык реформаларга талдоо жүргүзүү; айыл чарба өндүрүшү менен айыл чарба продукциясын кайра иштетүү ишканаларынын ортосундагы өз ара байланышты изилдөө;
3. айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатууда насыя берүүнүн формаларын жана ыкмаларын, инвестициялык стратегияларды

жана өндүрүштүн көрсөткүчтөрүн жакшыртууга көмөктөшүүчү башка финансылык инструменттерди камтыган финансылык-насыялык механизмди сунуштоо;

4. айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн мамлекеттик жөнгө салуунун зарылдыгын теориялык жактан негиздөө; баалоо критерийлерин жана агроөнөр жай түзүмдөрүнүн экономикалык натыйжалуулугунун көрсөткүчтөрүн аныктоо; айыл чарба тармагында өндүрүштүн натыйжалуулугун мындан ары жогорулатуунун перспективдүү багыттарын иштеп чыгуу жана аныктоо;

5. айыл чарба уюмдарынын продукциясынын натыйжалуу рыногу үчүн рыноктук инфраструктураны түзүү схемаларын, анын ичинде логистиканы, маркетингди, келишимдик мамилелерди, мамлекеттик жөнгө салуу механизмдерин жана айыл чарба өндүрүүчүлөрүн колдоону өнүктүрүү маселелерин сунуштоо;

6. айыл чарба уюмдарынын натыйжалуулугун жогорулатууда инновациялык технологиялардын жана өндүрүштү башкаруунун заманбап ыкмаларынын ролун изилдөө. Санариптештирүү, автоматташтыруу, агротехнологияларды жана жаңы сортторду колдонуу сыяктуу технологиялык процесстерге инновациялык чечимдерди киргизүү мүмкүнчүлүктөрүн, ошондой эле алардын өндүрүмдүүлүктү жогорулатууга жана чыгымдарды кыскартууга тийгизген таасирин баалоо.

Диссертациянын илимий жаңылыгы айыл чарба уюмдарынын продукциясынын натыйжалуулугун жогорулатууну жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн камсыздоону чагылдырган кеңири теориялык жана эмпирикалык материалдарды жалпылоо аракетин камтыйт. Төмөнкү илимий натыйжалар алынды:

– Айыл чарба уюмдарында өндүрүштүн натыйжалуулугун аныктоонун теориялык мамилелери системалаштырылды, айыл чарба уюмдарынын натыйжалуулугун жогорулатууга таасир этүүчү негизги факторлор аныкталды жана мүнөздөмө берилди, бул натыйжалуулукту баалоонун жаңы концептуалдык мамилелери сунушталды.

– Айыл чарба уюмдарынын продукциясын өндүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуунун теориялык жана методологиялык көйгөйлөрүнө талдоо жүргүзүлдү, бул натыйжалуулуктун маңызын, принциптерин, экономикалык мазмунун, структурасын, формаларын жана түрлөрүн аныктоого, ошондой эле өндүрүш процесстерин жакшыртуу үчүн практикалык сунуштарды иштеп чыгууга мүмкүндүк берди.

– Заманбап экономикалык реформалардын шарттарында айыл чарба чарба уюмдарынын продукциясын өндүрүүнүн натыйжалуулугунун төмөндөшүнүн себептери талданды, айыл чарба өндүрүшү менен кайра иштетүү ишканаларынын ортосундагы өз ара байланыштар иликтенди, бул негизги көйгөйлөрдү аныктоого жана аларды чечтетүүнүн жолдорун сунуштоого мүмкүндүк берди.

– Айыл чарба уюмдарынын рыногунун атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу үчүн инвестициялык механизм иштелип чыкты, анын ичинде айыл чарба уюмдарынын рынокто натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу үчүн финансылык колдоону жакшыртуу жана инвестицияларды тартуу боюнча сунуштар киргизилди.

– Айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугун жогорулатууну мамлекеттик жөнгө салуу негизделди, рыноктук инфраструктураны түзүү механизмдери жана агрардык секторДО өндүрүмдүүлүктүн өсүшүн жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүктү стимулдаштыруу үчүн мамлекеттин натыйжалуу кийлигишүүсү сунушталды.

– Айыл чарба уюмдарынын экономикалык натыйжалуулугунун критерийлери жана көрсөткүчтөрү аныкталды, экономиканы кайра куруунун азыркы милдеттерине багытталган агрардык тармактын продуктыларын өндүрүүнүн натыйжалуулугун мындан ары жогорулатуунун перспективалуу багыттары иштелип чыкты.

Изилдөөнүн практикалык мааниси айыл чарба уюмдарынын продукциясын өндүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдорун негиздөөдө, экономиканы өзгөртүп жаткан шартта аны өнүктүрүү стратегиясын иштеп чыгууда турат.

Диссертацияда камтылган изилдөөлөрдүн негизги натыйжалары айыл чарба уюмдарынын продукциясын натыйжалуу өндүрүүнү калыптандырууда, айыл чарба уюмдарында рыноктук механизмди иштеп чыгууда, ошондой эле «Кыргызстандын экономикасы», «Агрардык экономика», «Ишкердиктин негиздери», «Маркетинг» ж.б. курстар боюнча окуу-методикалык курал катары сунушталышы мүмкүн.

Изилдөөнүн экономикалык мааниси. Диссертация экономиканы кайра өзгөрүп жаткан шарттарда айыл чарба уюмдарынын өндүрүшүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн мамлекеттин ролун күчөтүүнүн зарылчылыгынын теориялык жана методологиялык негиздерин ачып берет. Илимий жоболор жана сунуштар айыл чарба уюмдарынин рыногунун натыйжалуулугун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу маселелерин илимий-практикалык жогорку деңгээлде чечүүгө мүмкүндүк берет жана республиканын агрардык саясатын андан ары өнүктүрүү үчүн пайдаланылышы ыктымал.

Коргоо үчүн берилген диссертациянын негизги жоболору:

– айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугун баалоо боюнча теориялык мамилелердин жаңы классификацисы иштелип чыкты жана системалаштырылды, ал азыркы айыл чарба өндүрүшүнүн шартында бул натыйжалуулукту жогорулатууга таасир этүүчү негизги факторлорго кыйла так жана толук талдоо жүргүзүүгө мүмкүндүк берет;

– айыл чарба уюмдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатууну аныктоочу негизги ички жана тышкы факторлор, анын ичинде технологиялык, экономикалык, социалдык жана экологиялык аспектилери аныкталды жана

мүнөздөмө берилди, бул башкаруу процесстерин оптималдаштыруу жана өндүрүштү пландаштыруу үчүн маанилүү кадам болуп саналат;

– айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугун жогорулатуунун теориялык жана методологиялык көйгөйлөрүнө талдоо жүргүзүлдү, бул айыл чарба секторунун өзгөчөлүктөрүн жана азыркы экономикалык шарттарды эске алуу менен жаңы концептуалдык мамилелерди, натыйжалуулуктун формаларын жана түрлөрүн классификациялоону иштеп чыгууга мүмкүндүк берди;

– экономикалык реформалардын шартында айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугунун төмөндөшүнүн себептери изилденди жана айыл чарба өндүрүшү менен кайра иштетүүчү ишканалардын ортосундагы натыйжалуу айкалыштын жоктугу менен байланышкан көйгөйлөр аныкталды, ал көйгөйлөрдү координациялоону жакшыртуу жана жеткирүү чынжырларын түзүү аркылуу чечүү сунушталды;

– айыл чарбасын натыйжалуу мамлекеттик жөнгө салуунун зарылчылыгы негизделди, рыноктук инфраструктураны түзүүгө жана өндүрүмдүүлүктүн өсүшүн стимулдаштырууга багытталган, ага мамлекеттик субсидияларды, салыктык стимулдарды жана агрардык сектордогу инновацияларды колдоону камтыган механизмдер сунушталды;

– айыл чарба уюмдарынын экономикалык натыйжалуулугунун негизги критерийлери жана көрсөткүчтөрү аныкталды, алар өндүрүмдүүлүктү жогорулатуу боюнча практикалык сунуштарды иштеп чыгууга мүмкүндүк берет, экономиканы кайра куруунун шартында айыл чарба өндүрүшүн андан ары өркүндөтүүнүн перспективдүү багыттары сунушталды.

Изденип алуучунун жеке салымы. Изилдөөнүн жыйынтыгында автор айыл чарба уюмдарынын ишинин натыйжалуулугун баалоо боюнча жаңы теориялык жана методологиялык ыкмаларды иштеп чыкты, бул айыл чарба тармагындагы өндүрүш процесстерине таасир этүүчү факторлорду түшүнүүнү кыйла тереңдетүүгө мүмкүндүк берди. Айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугуна таасир этүүчү негизги экономикалык, социалдык жана технологиялык факторлор аныкталды жана мүнөздөмө берилди, айылдык ишканалардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуунун инновациялык механизмдери сунушталды. Изилдөөнүн алкагында финансылык туруктуулукту жакшыртууга жана айыл чарба тармагына инвестицияларды тартууга багытталган комплекстүү инвестициялоо механизми иштелип чыкты. Айыл чарбасын мамлекеттик жөнгө салуунун жаңы формалары сунушталды, бул анын өндүрүмдүүлүгүн жана рынокто туруктуулугун жогорулатууга көмөктөшөт.

Изилдөө натыйжаларын апробациялоо. Автор тарабынан иштелип чыккан сунуштар айыл чарба уюмдарынын чарбалык ишинин практикасына киргизилди. Айрым натыйжалар Кыргыз Республикасынын Экономикалык өнүгүү жана соода министрлигине караштуу Экономикалык стратегиялар борбору тарабынан жүргүзүлгөн “Кыргыз Республикасынын узак мөөнөттүү экономикалык жана социалдык өнүгүүсүнүн болжолу”, “Кыргыз Республикасында туруктуу азык-түлүк рыногун калыптандыруу көйгөйлөрү” темалары боюнча илимий изилдөөлөрдү жүргүзүү үчүн пайдаланылган.

Изилдөөнүн натыйжалары өлкөнүн бардык университеттеринде экономикалык дисциплиналар боюнча лекцияларды окууда да колдонулат.

Диссертациянын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу. Диссертациянын негизги мазмуну 7 илимий эмгекте жарык көргөн, анын ичинен 7 макала Россия Федерациясынын Россиянын илимий цитаталар индексинин илимий журналдарына, 1 макала КР УАК тарабынан сунушталган басылмаларга жарыяланган.

Диссертациянын түзүмү. Диссертация кириш сөздөн, үч бөлүмдөн, корутундудан, пайдаланылган булактардын библиографиялык тизмесинен жана тиркемелерден турат, 180 баракты камтыйт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн актуалдуулугу, теориялык жана практикалык мааниси негизделген, изилдөө көйгөйлөрүнүн өнүгүү деңгээлине мүнөздөмө берилген, изилдөөнүн объектиси жана предмети аныкталган, изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негиздери, илимий жана практикалык мааниси, автордун жеке салымы көрсөтүлгөн.

«Айыл чарба уюмдарынын натыйжалуулугун жогорулатуунун теориялык негиздери жана мааниси» деген аталыштагы биринчи бөлүмдө айыл чарба уюмдарынын натыйжалуулугун жогорулатуунун маңызы, принциптери жана объективдүү зарылчылыгы каралган.

Кыргызстандын заманбап айыл чарба тармагын тышкы жана ички түзүмү, ошондой эле өндүрүштүк, экономикалык жана соода байланыштары бар система катары эсептөөгө толук негиз бар.

Өндүрүштүн натыйжалуулугу – социалдык-экономикалык системанын нормалдуу иштешинин негизги фактору жана керектөөнүн өсүшүнүн жана социалдык маселелерди чечүүнүн негизги булагы болуп саналат. Академиялык коомчулук натыйжалуулуктун технологиялык, экономикалык, социалдык жана экологиялык түрлөрүн аныктайт. Натыйжалуулуктун бардык түрлөрү илимдин тийиштүү тармагы үчүн зор мааниге ээ. Өндүрүштүн экономикалык жагын изилдеген экономисттерге экономикалык көрсөткүчтөр керек болсо, экологдорго экологиялык көрсөткүчтөр зарыл. Алардын ар биринин өзүнүн индикаторлору бар жана аларды аныктоо үчүн алардын ар бирине тиешелүү маалымат керек. Көп сандаган майда дыйкан (фермер) чарбаларынын дефицитинин шартында айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугун изилдөө анын бардык көрсөткүчтөрүн камтуу милдетин койгон эмес, натыйжалуулуктун жалпы көрсөткүчтөрүн иликтөө менен чектелди.

Айыл чарба экономикасында экономикалык жана технологиялык көрсөткүчтөр бири-бири менен тыгыз байланышта экендигин эске алып, алар өзүнчө изилденет.

Экономикалык натыйжалуулуктун алгачкы мазмуну «чыгымдар жана өндүрүп чыгаруу» маселесинен келип чыгат. Натыйжалуулуктун маңызы процессте колдонулган сейрек ресурстардын көлөмү менен алынган

продукциянын көлөмүнүн ортосундагы байланышты чагылдырат. Демек, натыйжалуулукту жогорулатуу берилген суммадан көбүрөөк продукция алууну билдирет.

Республикалык деңгээлде айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугуна баа берүү дүң продукциянын тармактын жалпы чыгымдарына карата катышын көрсөтөт. Бул көрсөткүчтү аныктоо үчүн биз төмөнкү формуланы колдондук:

ДПо – По = Чо, (1.1)

мында ДП – бүтүндөй айыл чарбасынын дүң продукциясы;

По – бүтүндөй айыл чарбасынын пайдасы;

Чо - бүтүндөй өндүрүштүк чыгымдар.

Бул жерден айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугун ($Н_п$) төмөнкүдөй эсептөөгө болот:

$$Н_п = \frac{ДПо}{Чо}, \qquad (1.2)$$

Бул тармактын дүң продукциясынын бирдигин өндүрүүгө кеткен чыгымдарды көрсөтөт. Бир катар жылдардагы айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугуна баа берүү анын төмөндөшүн же жогорулашын аныктайт.

Экономикалык натыйжалуулук кеңири экономикалык категория болуп саналат жана анын көрсөткүчтөрү менен критерийлери изилдөөнүн максаттарынын негизинде түзүлөт. Көрсөткүчтөрдү баалоо өндүрүштүн натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн факторлорду аныктоого мүмкүндүк берет. Өндүрүштүн көлөмүнүн өсүшү, б.а. экономикалык көрсөткүчтөрдү жакшыртуу экстенсивдүү жана интенсивдүү жолдор менен болушу мүмкүн. Экономикалык өсүштүн сандык жана сапаттык факторлору пайдаланылган ресурстардын кайтарымдуулук чараларын мүнөздөйт.

Кайра өндүрүүнүн натыйжалуулугу коомдун өнүгүүсүнүн сапаттык жагын билдирет жана өндүрүш процессинде алынган натыйжалар менен коомдук эмгектин чыгымдарынын ортосундагы байланышты билдирет. Өндүрүштүн натыйжалуулугун жогорулатуунун маңызы чыгымдарга салыштырмалуу натыйжанын тез өсүшүнөн турат, мунун натыйжасында натыйжа бирдигине коомдук эмгек азыраак талап кылынат [Мезенин В. А. Организационно-экономические основы адаптации сельскохозяйственных товаропроизводителей к рыночным исследованиям [Текст]/ В. А. Мезенин // Автореферат дисс. на соиск. уч. степени к.э.н. Екатеринбург. - 1998. – С. 6-10.].

Жалпысынан өлкөнүн экономикасынын натыйжалуулугун өлчөөнүн көрсөткүчтөрү жалпы улуттук кирешенин коомдук эмгектин жыйынды чыгымдарына болгон катышы болуп саналат [Экономическая теория национальной экономики и мирового хозяйства [Текст]/ Под. редак. А.Г. Грязновой и Т. И. Чечеловой. - М.: изд. «ЮНИТИ». -1998. -С. 97].

Ишкананын деңгээлинде пайдалуу натыйжага жетишүү – экономикалык эсептин натыйжалуулугу, ал эми натыйжа менен ага жетүүдөгү чыгымдардын ортосундагы айырма жеке натыйжалуулук деп эсептелет [Кирдянов И. И. Экономика организации [Текст]/ И. И. Кирдяков. - Учебник. – М.: ИНФРА-М,2009. – С. 280].

Орус окумуштуусу Попов Н. А. «Натыйжалуулуктун аныктамасы алынган натыйжа менен аны алууга кеткен чыгымдардын ортосундагы байланышты

болжолдойт» деп белгилеген [Попов Н. А. Экономика сельскохозяйственного производства [Текст]/ Н. А. Попова. - Учебник, М.: изд. ЭКМОС, 1999. – С. 124].

К. Р. Макконнелл жана С. Л. Брю мындай деп жазышат: «Натыйжалуулук өндүрүш процессинде колдонулуучу жетишсиз ресурстардын көлөмү менен кандайдыр бир керектелген продукциянын натыйжасынын ортосундагы байланышты мүнөздөйт» [Макконелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика [Текст]/ К. Р. Макконелл, С. Л. Брю. - Бишкек.: Туран. -1996. Т.1. – С. 39]. Бул идея биздин республикада айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугунун орнотуу үчүн өзгөчө алгылыктуу болуп саналат.

Чарба жүргүзүүнүн натыйжалуулугунун теориялык негиздери эки аспектиде: коомдук өндүрүштүн экономикалык натыйжалуулугу жана тармактын, ишкананын же ресурстун экономикалык натыйжалуулугу жагынан каралат.

Чарба жүргүзүүнүн натыйжалуулугу өлчөнүүчү курамдык көрсөткүчтөр:

– критерийи;
– көрсөткүчтөрдүн системасы жана аларды эсептөө ыкмалары;
– уюштуруу-техникалык чаралардын системасы.

Биринчи экөө өндүрүштүн (кайра өндүрүүнүн) натыйжалуулугун өлчөөгө багытталган болсо, үчүнчүсү аны жогорулатууга багытталган.

Окумуштуулар өндүрүштүн экономикалык натыйжалуулугунун бир гана критерийи бар, ал эң аз чыгым менен продукциянын максималдуу көлөмүн өндүрүү деп эсептешет.

Экономикалык натыйжалуулук көрсөткүчтөрү кенири. Ошондуктан, биз коомдук өндүрүштүн натыйжаларын, коомдук чыгымдарды, өздүк наркынын натыйжалуулугун, негизги фонддордун рентабелдүүлүгүн, эмгек өндүрүмдүүлүгүн, каражаттардын кайтарымдуулугун, колдо болгон булактардын маалыматтары боюнча, б.а. статистикалык жыйнактар боюнча иликтедик.

“Ош облусунун айыл чарба уюмдарынын абалына талдоо” деген экинчи бөлүмдө Кыргызстандын ЕАЭБге киргенге чейинки жана андан кийинки экономикалык көрсөткүчтөрү, Ош облусунун айыл чарба уюмдарынын абалы каралды, айыл чарба уюмдарынин тармактарын өнүктүрүүгө талдоо жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн объектиси Кыргыз Республикасынын ар кандай менчик жана чарба жүргүзүү формаларындагы айыл чарба уюмдары, баштапкы кайра иштетүүчү жана тейлөөчү ишканалары болуп саналат.

Изилдөөнүн предмети кайра иштетүү өнөр жайы менен айыл чарба өндүрүшүнүн ортосунда экономикалык мамилелерди түзүү менен байланышкан айыл чарба уюмдарын башкаруунун рыноктук механизмин теориялык, экономикалык жана уюштуруу маселелеринин топтому болуп эсептелет.

Изилдөө методдору: диссертациялык иште салыштыруу, шайкеш келтирүү методдору, системалык талдоо, логикалык метод, эксперттик баалоо методу, корреляциялык метод жана башка методдор колдонулду.

Кыргыз Республикасынын айыл чарбасы ар дайым өндүрүштүн маанилүү тармактарынын бири болуп келген жана болуп кала берет, акыркы бир нече жылда Кыргызстандын айыл чарба сектору туруктуу оң динамикага жетише алды, анткени айыл чарба продукциясын өндүрүүнү көбөйтүү тенденциясы байкалууда, 2.1 – таблицанын маалыматы. Демек, айыл чарба көйгөйлөрүн чечүү Кыргызстандын экономикасы үчүн артыкчылыктуу маселе болуп саналат.

2024-жылдын 1-январына карата республиканын аймагында айыл чарбасы чөйрөсүндө иш алып барган 487, 7 миңден ашык чарба жүргүзүүчү субъектилер катталган, анын ичинен 361,5 миң дыйкан (фермердик) чарбалары болуп саналат.

2.1 - таблица. Кыргыз Республикасынын жана Ош облусунун айыл чарбасынын негизги көрсөткүчтөрү

Аталышы	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
КР-Иштеп жаткан айыл чарба субъектилеринин саны	**452 803**	**462 129**	**468 011**	**473 994**	**487 702**
Ош облусу	125 211	127 955	131 175	134 260	138 950
жалпы көлөмдөгү үлүшү %	**27,7**	**27,7**	**28**	**28,3**	**28,5**
КР – Айыл чарбасынын дүң продукциясынын көлөмү – жалпы, учурдагы баада миллион сом	214 845,3	242 095,3	315 035,5	345 293,6	364 134,6
Ош облусу	41 175,8	47 853,3	62 370,9	70 386,7	72 800,9
Жалпы көлөмдө айыл чарбасынын дүң продукциясынын үлүшү	18,9	19,8	19,8	20,1	19,5
Айыл чарба продукциясынын физикалык көлөмүнүн индекси, %					
Кыргыз Республикасындагы өсүмдүк өстүрүү	**110 782,2**	**125 749,6**	**169 701,3**	**177 432,8**	**183 113,1**
Ош облусу	**18 849,9**	**22 283,7**	**31 297,3**	**35 891,6**	**35 324,2**
Жалпы көлөмдө айыл чарбасынын дүң продукциясынын үлүшү, %					
Кыргыз Республикасынын мал чарбасы	**104 063,1**	**116 345,7**	**145 334,3**	**167 860,8**	**181 624,2**
Ош облусу	**22 325,9**	**25 569,6**	**31 073,6**	**34 495,1**	**37 476,7**
Жалпы көлөмдө айыл чарбасынын дүң продукциясынын үлүшү, %					
Кыргыз Республикасы	102,6	101,0	95,2	107,3	100,6
Өсүмдүк өстүрүү	102,8	100,2	88,4	111,5	98,4
Мал чарбасы	102,5	102,0	102,0	102,6	102,3
Ош облусу	**102,3**	**101,0**	**100,9**	**102,8**	**101,6**
Өсүмдүк өстүрүү	103,2	100,1	99,6	104,3	100,8
Мал чарбасы	101,8	101,9	102	101,4	101,9

Булак: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү [Электрондук ресурс] / Кыргызстан сандарда. - Кирүү режими: www.stat.kg. – башкы беттен.

Республика боюнча 2023-жылы айыл чарбасынын дүң продукциясынын көлөмү 364,1 миллиард сомдон ашык көрсөткүчтү түздү. Мында 2023-жылы физикалык өндүрүштүн көлөмүнүн индекси өткөн жылдын деңгээлине салыштырмалуу 100,6 пайыз болду.

Айыл чарба өндүрүшүнүн экономикалык көрсөткүчтөрүнө көптөгөн жана ар түрдүү факторлор таасир этет, негизги көрсөткүчтөрү болуп айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгү, малдын продуктуулугу, эмгектин жалпы чыгымы, продукциянын сапаты, жердин түшүмдүүлүгү, капиталдын өндүрүмдүүлүгү, эмгек өндүрүмдүүлүгү ж.б. саналат.

2023-жылы 89 663 гектар жерге кылкандуу дан эгиндери, 13 136 гектар жерге картөшкө, 9 765 гектар жерге жашылча, 8 148 гектар жерге пахта жана башкалар себилген. Айыл чарба өсүмдүктөрүнүн айдоо аянттарынын курамы төмөнкүлөрдөн турат; дан эгиндери 51,3%, техникалык өсүмдүктөр 5,9%, жашылча, бак-дарбыз жана картөшкө чогуу 14%, тоют өсүмдүктөрү 28,8% түзөт.

Маалыматтарды изилдөөдө биз акыркы беш жыл ичинде жалпы айыл чарба продуктусу менен анын өндүрүшүнүн жалпы наркынын ортосундагы байланышты карап чыктык. Изилденип жаткан жылдарда айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн жалпы көлөмү 2019-жылдын деңгээлине салыштырмалуу 2023-жылы 169,8%, жалпы чыгашалар 169,4% түздү. Жалпы чыгымдарды кыскартуу кирешени беш эсе дээрлик көбөйтүүгө мүмкүндүк берди.

2.2 - таблица. Кыргыз Республикасындагы айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугу

	Республиканын айыл чарбасы миллион сом			Чыгымдардын 1 сомуна продукцияны өндүрүү, сом
	Продукцияны жалпы өндүрүү	Тең салмактуу киреше	Жалпы өндүрүштүк чыгымдар	
2019	214845.2	253.5	214591.7	1,0012
2020	242095,2	408.9	241686.3	1,0017
2021	315035,5	806.8	314228,7	1,0026
2022	345293,6	1017.2	344276,4	1,0030
2023	364737,3	1300,5	363436,8	1,0036
2023-ж. 2019-ж. карата, %	169,8	513,0	169,4	100,2

Булак: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү [Электрондук ресурс] / Кыргызстан сандарда. - Кирүү режими: www.stat.kg. – башкы беттен.

Чыгымдардын 1 сомуна айыл чарба продукциясын өндүрүү алгылыктуу бойдон калууда, бирок биз аны жетишсиз деп эсептейбиз.

Илимде тармактын экономикасы үчүн жана жалпысынан окшош болгон натыйжалуулукту баалоонун бир нече көрсөткүчтөрү белгилүү. Алар өндүрүштүн натыйжаларын жана чыгымдарын эске алат жана жалпы көрсөткүч болуп саналат. Айыл чарба өндүрүшүнүн бул көрсөткүчтөрүн эсептөө 2.2-таблицада көрсөтүлгөн. Натыйжалуулуктун башка көрсөткүчтөрү: айыл чарбасында жандуу эмгекти, негизги фонддорду, айыл чарба жерлерин пайдалануу, ошондой эле чыгашалардын жана негизги каражаттардын

рентабелдүүлүгү биз тарабынан ачык статистикалык маалыматтар боюнча эсептелди.

Жандуу эмгектин натыйжалуулугунун негизги көрсөткүчү — эмгек өндүрүмдүүлүгү болуп саналат. Өндүрүштүн капиталдык сыйымдуулугу натыйжалуулукту жогорулатуунун негизи болуп эсептелет жана эмгек өндүрүмдүүлүгүн жана капиталдын өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуунун каражаты болуп саналат. Изилдеп жаткан жылдарда 2022-ж. кошпогондо капиталдын өндүрүмдүүлүгү жана эмгек өндүрүмдүүлүгү өскөн. Чыгымдардын жана активдердин рентабелдүүлүгү төмөн, бирок туруктуу өсүүдө, 2.3 – таблицанын маалыматы. Бул дыйкан (фермердик) чарбаларынын ишин коммерциялаштыруунун натыйжасы деп эсептейбиз. Алар айыл чарба өндүрүшүнүн курамында үстөмдүк кылат.

2.3 - таблица. 2019-2023-жылдарга айыл чарба өндүрүшүнүн экономикалык натыйжалуулугунун негизги көрсөткүчтөрү

	Активдердин кирешелүүлүгү, сом	Эмгек өндүрүмдүүлүгү мин сом	Рентабелдүүлүк, %	
			чыгымдар	каражаттар
2019	0,3	291,5	0,1181	0,0303
2020	0,3	371,5	0,1692	0,0456
2021	0,4	444,5	0,2568	0,1113
2022	0,5	628,2	0,2955	0,1550
2023	0,4	511,3	0,3578	0,1550
2023-ж. 2019-ж. карата, %	133,3	175,4	303,0	511,6

Булак: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү [Электрондук ресурс] / Кыргызстан сандарда. - Кирүү режими: www.stat.kg. – башкы беттен.

Биз эсептеген натыйжалуу көрсөткүчтөр бири-бири менен байланыштуу жана бири-бирин толуктап турат.

Айыл чарба жерлери айыл чарба өндүрүшүнүн негизин түзөт. Мындан тышкары, айыл чарба жерлери өндүрүштүн негизги каражаты болуп саналат жана ал аймактык жактан чектелүү жана сейрек ресурстарга кирет. Ошондуктан айыл чарба экономикасында айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугун баалоо үчүн 100 гектар айыл чарба жерине жалпысынан айыл чарба жана мал чарба продукциясынын дүң продукциясын өндүрүшү пайдаланылат, ал эми дыйканчылыктын натыйжалуулугу 100 гектар айдоо жерине түшүмдүүлүк менен бааланат.

Республикада баалар туруксуз жана өсүү байкалууда, ошондуктан айыл чарба эмгек өндүрүмдүүлүгүн эсептөөдө айыл чарбасынын дүң продукциясы 2023-жылдагы баалар менен эсептелет.

Экономикалык натыйжалуулук боюнча биздин эсептөөлөр изилденип жаткан мезгилдин ичинде айыл чарба жерлерин пайдалануунун бардык

көрсөткүчтөрү боюнча дүң продукция өсүп жаткандыгын көрсөтөт. Республикада 2023-жылы 100 гектар айыл чарба жерине дүң продукциянын өсүү темпи 2019-жылга салыштырмалуу 106,1%га, ал эми мал чарбачылыгында 106,9%га өскөн. Айыл чарба жерлеринин 100 гектарына мал чарба продукциясынын көбөйүшү аны экстенсивдүү өнүктүрүүнүн эсебинен, б.а. малдын санынын өсүшүнө байланыштуу болду. Бул факторлор айыл чарба өндүрүшүнүн технологиялык натыйжалуулугун талдоодо кийинчерээк талданат. Ушул эле мезгилдерде 100 айдоо жерге айыл чарба өсүмдүктөрүн өндүрүүнүн өсүү темпи 101,1 % түздү.

Мал чарба продукциясынын өсүү темпи өсүмдүк өстүрүүчүлүктөн алдыда, 2.4-таблицанын маалыматы. Бул ички рынокто, ошондой эле тышкы рынокто кымбат баалуу, экологиялык жактан таза мал чарба продукциясына суроо-талаптын өсүп жатканын көрсөтөт. Мындан тышкары республиканын калкынын кирешелеринин өсүшү жана ошого жараша калктын сатып алуу жөндөмдүүлүгүнүн жогорулашы мал чарбачылыгынан азык-тулук продуктыларын өндүрүүнү көбөйтүүгө түрткү берет.

2.4 - таблица. Республикада жана Ош облусунда 2019-2023-жылдарга айыл чарба жерлерин пайдалануунун натыйжалуулугу

Жылдар	100 гектар айыл чарба жерине дүң продукция, миң сом				100 гектар айдоо аянтына айыл чарба өсүмдүктөрүнүн дүң продукциясы, мин сом	
	Айыл чарба продукциясы, жалпы		Мал чарба азыктары			
	Республ.	Ош обл.	Республ.	Ош обл.	Республика	Ош обл.
2019	3398,5	4232,7	1649,1	2197,8	14261,7	18986,1
2020	3445,2	4275,0	1656,9	2238,1	14414,9	19005,1
2021	3278,6	4313,5	1511,8	2284,7	14502,4	18929,1
2022	3544,5	4434,3	1710,1	2318,2	14338,3	19743,0
2023	3605,0	4505,2	1762,9	2372,3	14671,5	19901,0
2023-ж. 2019-ж. карата, %	106,1	106,4	106,9	107,9	101,1	104,8

Булак: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү [Электрондук ресурс] / Кыргызстан сандарда. - Кирүү режими: www.stat.kg. – башкы беттен.

Республикада жердин баалуу бөлүгү болгон айдоо аянттарын пайдалануунун натыйжалуулугу төмөн бойдон калууда. Ош облусу өзүнүн жогорку дыйканчылык маданияты менен атагы чыккан жана 2023-жылы 100 гектар айдоо аянтына түшүмдүүлүк республикалык көрсөткүчтөн 35,6%га жогору болгону бекеринен эмес. Бул айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгүнүн деңгээли менен түшүндүрүлөт, анткени айдоо жерлеринин аянты өзгөрүүсүз бойдон калууда. Ош облусунда 100 гектар айыл чарба жерине

мал чарба продуктыларын чыгаруу да 36,4 процентке жогору. Облус малдын жогорку продуктуулугу менен белгилүү эмес жана бул көрүнүш айыл чарба жерлерин, өзгөчө жайыттарды туура жана толук пайдалануу менен түшүндүрүлөт.

Ош облусу айыл чарба продукциясынын бештен бирин өндүрөт. Республиканын өндүрүшүнүн жалпы көлөмүндө тамекинин үлүшү 73,7%, пахта - 43,7%, жүзүм - 33,9%, дандык жүгөрү - 26,8%, картөшкө, дарбыз, мөмө-жемиштер - бештен бир бөлүгүн түзөт.

Облустун жайыт жерлери республиканын жалпы аянтынын 11,7% ээлейт. Белгилей кетсек, облус өндүрүш көлөмү боюнча республикалык жалпы көлөмдүн 21,1%, ал эми айыл чарба жерлеринин аянты 11,7% түзөт.

Республиканын айыл чарбасы рентабелдүү эмес жана чыгашалуу тармак болуп саналат. Ошондуктан, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү экономиканын жакшырышы менен 2011-жылдан баштап «Дыйкандарга жеткиликтүү насыя» мамлекеттик программасынын алкагында айыл чарба тармагына мамлекеттик колдоо көрсөтүп, агроөнөр жай тармагын өнүктүрүү үчүн төмөн пайыз менен насыяларды бере баштады.

2013-жылдан бери "Айыл чарбасын каржылоо" программасы (АЧК) жыл сайын мамлекеттик жеңилдетилген бюджеттик насыяларга болжол менен 3-7 миллиард сом бөлүнөт. Реформанын жүрүшүндө мал чарбасы чоң зыян тартты, мал чарба комплекстери жана канаттуулар фабрикалары талкаланды, бул малдын асыл тукумдук сапатынын жана продуктуулугунун төмөндөшүнө алып келди. Жеңилдетилген бюджеттик насыялардын олуттуу бөлүгү мал чарбачылыгын өнүктүрүүгө берилгени бекеринен эмес. Акыркы беш жылда «АЧК 7-11» программасынын алкагында айыл чарбасын мамлекеттик колдоо максатында жалпысынан 24834,3 млн сом бюджеттик жеңилдетилген насыялар берилген. Анын ичинен 4726,7 млн сом же 19,0% өсүмдүк өстүрүүгө, 14648,4 млн сом же 59,0 % мал чарбачылыгына, 5459,2 млн сом же 22,0% айыл чарба продукциясын кайра иштетүүгө берилген. Бул көрсөткүчтөр Ош облусу боюнча үлүштөр боюнча тиешелүүлүгүнө жараша 18,8%, 55,2% (республикалык көрсөткүчкө жакын) жана 26,0%, б.а. кайра иштетүү өнөр жайына берилген жеңилдетилген насыялардын үлүшү республикалык орточо көрсөткүчтөн жогору, 2.5 – таблицанын маалыматы. Тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайы модернизацияга муктаж болгондуктан, бул чара туура кабыл алынды деп эсептейбиз.

2020-жылдан тарта өкмөт "АЧК-Кластер" программасынын алкагында жеңилдетилген насыяларды бере баштады. Алсак, 2020-жылы 362,1 миллион сом, 2022 - жылы 2 705,3 миллион сом берилген. Биздин изилдөөбүздө кластердик активдүүлүктүн экспертизасы камтылган эмес. Ошондуктан кластер боюнча маалымат берилген жок.

Экономикалык натыйжалуулук экономикалык кызыкчылыктарды ишке ашыруунун даражасын чагылдырат. Айыл чарба өндүрүшүндө бул өндүрүш процессинин натыйжалуулугу, жетишилген натыйжалар менен жандуу эмгек жана эмгек чыгымдарынын ортосундагы өз ара байланыш болуп саналат, ал өз

кезегинде өндүрүш ресурстарынын жана аларды пайдалануунун натыйжалуулугунун деңгээлин чагылдырат. Биз өндүрүштүн натыйжалуулугун аныктоо үчүн эки көрсөткүч тандалып алынды.

2.5 - таблица. КР боюнча 2019-2023-жылдарга "Айыл чарбасын каржылоо" долбоору боюнча бюджеттик насыялар.

	Жалпы, миллион сом.	Анын ичинде		
		өсүмдүк өстүрүү	мал чарбасы	кайра иштетүү жана кызматтар
2019-ж. АЧК-7,	5165.2	1166.6	2625.4	1373.2
Анын ичинде Ош обл.	807.7	196	438.2	173.7
2020-ж.АЧК-8 республика б-ча	5415.8	460.1	4120.9	834.8
Анын ичинде Ош обл	987.6	200	712.7	74.9
2021-ж.АЧК-9 республика б-ча	6178,6	1002.5	3050	2126.1
Анын ичинде Ош обл	1052.7	193	592.6	267.1
2022-ж.АЧК-10 республика б-ча	4774.7	1210.8	2438.8	1125.1
Анын ичинде Ош обл	556	63.8	35.1	457.1
2023-ж.АЧК-11 республика б-ча	3300,0	886.7	2413.3	
Анын ичинде Ош обл	333	49.6	283.4	
Жалпы республика б-ча АЧК "9 - 11"	24834,3	4726.7	14648,4	5459.2
Анын ичинде Ош обл	3737	702.4	2062	972.8
Орто эсеп м-н жылына республика б-ча	4966.9	945.3	2929.7	1091.8
Анын ичинде Ош обл	747.4	140.5	412.4	194.5
Тармактардын үлүшү % республика б-ча	100	19	59	22
Анын ичинде Ош обл	100	18.8	55.2	26

«Айыл чарба уюмдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдору» деген үчүнчү бөлүмдө айыл чарба уюмдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдору жана методдору, уюштуруу чаралары каралат.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, айыл чарба продукциясын өндүрүүгө катышуучулар тарабынан өнүгүү келечеги бар, туруктуу киреше алып келген жана кошумча жумуш орундарын түзгөн айыл чарба уюмдарын өнүктүрүүнүн жаңы багыттарына кызыгуу жогорулоодо.

Айыл чарба уюмдарын өнүктүрүүнүн келечеги атаандаштыкка жөндөмдүүлүктү жогорулатуу, инвестициялык кирешени тездетүү жана көбөйтүү, кайра иштетүүнүн экспорттолуучу продукциясынын көлөмүн көбөйтүү жана субъектилердин кирешелерин көбөйтүү сыяктуу маанилүү көрсөткүчтөрдү камсыз кылууга тийиш.

Кыргыз Республикасынын экономикасында айыл чарба уюмдарынын натыйжалуулугун жогорулатуу маселелери татаал бойдон калууда. Ошондуктан, айыл чарба уюмдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн зарыл болгон рационализатордук сунуштар жана долбоорлор түрүндөгү технологиялык жана илимий-техникалык иштеп чыгуулардын аяктаган

түрлөрүн колдонуу жана иштеп жаткан механизмдерди ыңгайлаштыруу процесси маанилүү.

Айыл чарба уюмдарынын өнүгүшүн болжолдоо анын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча уюштуруу чараларынын маанисин ачып берүүдөн башталууга тийиш. Кыргыз Республикасынын айыл чарба уюмдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча уюштуруу чаралары учурдагы абалга мониторинг жүргүзүү жана айыл чарба уюмдарынын натыйжалуу системасын түзүү үчүн ченемдик укуктук базаны даярдоодон башталат. Бардык көрүлгөн чаралар өнүгүүгө жана бардык аракеттерге колдоо көрсөтүүгө көмөктөшүүсү зарыл.

Статистикалык маалыматтардын жардамы аркылуу 2019-жылдан 2023-жылга чейин айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн өнүгүү динамикасын пайдалануу менен агроөнөр жай комплексин өнүктүрүүнү жана натыйжалуулугун жогорулатууну изилдөөнүн жүрүшүндө 2035-жылга чейин агроөнөр жай комплексин андан ары өнүктүрүү болжолдонгон. Болжолдоо үчүн 2019-жылдан 2023-жылга чейин агроөнөр жай комплексиндеги өндүрүш көлөмү боюнча статистикалык маалыматтар колдонулган.

Факторлордун болжолдуу маанилери орточо абсолюттук өсүштү пайдалануу менен болжолдоо ыкмасын колдонуу менен алынышы мүмкүн:

$$x_{n+k} = x_n + k \cdot \overline{U}, \qquad (3.1)$$

бул жерде $\overline{U}$ орточо абсолюттук өсүш, ал төмөнкү формула менен эсептелет:

$$\overline{U} = \frac{x_n - x_1}{n-1};$$

k – өткөрүү мезгили;

n – байкоолордун саны.

3.1 - таблица. Ош облусу боюнча дан эгиндерине факторлордун таасири

Факторлор	Коэффициенттер	Стандарттык ката	t-статистика	P-мааниси	Төмөнкү 95%	Жогорку 95%
C	10,47011	6,26564	1,671036	0,145749	-4,86136	25,80158
X_1	-0,20117	0,245265	-0,82023	0,443444	-0,80131	0,398969
X_2	0,759974	0,166394	4,567327	0,003821	0,352824	1,167125
X_3	0,228552	0,127002	1,799597	0,122021	-0,08221	0,539315
X_4	-0,02542	0,338166	-0,07516	0,94253	-0,85288	0,802046

Булак: автордук эсептөөлөр.

3.1 - таблицада алынган натыйжалардан бул үлгүдөгү x_i факторлорунун жана Y натыйжасынын ортосундагы байланыштын жакындыгын баалайлы: Көптүк корреляция коэффициенти R:

Орточо жакындоо катасы

$$A = \frac{\sum_{i=1}^{n} \left|\frac{\epsilon}{Y}\right|}{n} \cdot 100\% = \frac{0.0804}{11} \cdot 100\% = 0.73\% \quad (3.2)$$

Апроксимациялык ката эсептелген жана иш жүзүндөгү маалыматтардын ортосунда норма чегинде жана шайкештикти көрсөтөт: орточо четтөө 0,73% б.а. мүнөздөмөлөрдүн ортосунда тыгыз байланыш бар.

Сунушталган регрессиялык моделде өзгөрмөлөр олуттуу, детерминация коэффициенти кыйла жогору, $R^2 = 0,96$, F-статистикалык мааниси күтүлгөн боюнча жогорку деңгээлде калган.

Талдоонун натыйжаларына таянып, жалпысынан модель өтө маанилүү жана колдонулушу мүмкүн деп айтууга болот.

Эконометрикалык моделдин таблицалык формасын сызыктуу түрдө берели:

$$Y = 10,4701 - 0,2012 \cdot X_1 + 0,76 \cdot X_2 + 0,2286 \cdot X_3 - 0,02542 \cdot X_4 \quad (3.3)$$

Моделдик параметрлердин экономикалык интерпретациясы:

– буудайдын 1 ц/га көбөйүшү дан эгиндеринин орточо 0,2 ц/га азайышына алып келет ;

– арпанын 1 ц/га көбөйүшү дан эгиндеринин орточо 0,76 ц/га көбөйүшүнө алып келет ;

o дан үчүн жүгөрүнүн 1 ц/га көбөйүшү дан эгиндеринин орточо 0,2286 ц/га көбөйүшүнө алып келет;

– күрүчтүн 1 ц/га көбөйүшү дан эгиндеринин орточо 0,0254 ц/га азайышына алып келет;

β_2=0.626 максималдуу коэффициентине таянып, дан эгиндеринин натыйжасына арпа фактору эң чоң таасирин тийгизет деген жыйынтыкка келебиз.

3.2 - таблица. Ош облусу боюнча дан эгиндерин өнүктүрүүнүн болжолу

Мезгил	Чектик болжол	Жогорку чек	Төмөнкү чек
2025 болжол	36,38	37,30	35,4
2026 болжол	36,74	37,78	35,6
2027 болжол	37,1	38,26	35,9
2028 болжол	37,47	38,73	36,1
2029 болжол	37,83	39,21	36,4
2030 болжол	38,2	39,69	36,6
2031 болжол	38,56	40,17	36,94
2032 болжол	38,92	40,64	37,19
2033 болжол	39,28	41,12	37,43
2034 болжол	39,65	41,60	37,69
2035 болжол	40,02	42,09	37,94

Булак: автордук эсептөөлөр.

t = 12ден t = 18ге чейинки убакыт учуруна кылкандуу дан өсүмдүктөрүнүн чекиттик болжолдорун эсептеп көрөлү. Бул үчүн, факторлордун болжолдонгон маанилерин регрессиялык теңдемеге алмаштырабыз.

3.2 - таблицага ылайык, болжолдонгон мезгилде (2024–2035-ж.) дан эгиндеринин түшүмдүүлүгүнүн өсүшү күтүлөт.

2024-жылдан 2035-жылга чейинки мезгилде дандын түшүмүнүн болжолдонгон көлөмүн колдонуу менен жыйынтыктоочу регрессиялык моделдин негизинде жыйынтыктоочу көрсөткүчтөрдүн болжолдуу маанилерин түзүүгө болот.

Кыргыз Республикасынын айыл чарба уюмдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн өндүрүш процесстерин өркүндөтүүнү да, уюштуруучулук-финансылык иштерди да камтыган бир нече негизги багыттарды аныктоого болот.

3.3 - таблица. Айыл чарба уюмдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу

Өндүрүш процессин модернизациялоо	Түшүмдүүлүктү жогорулатуу жана чыгашаларды азайтуу үчүн заманбап технологияларды жана агротехникалык методдорду (тактык дыйканчылык, процесстерди автоматташтыруу, сугаруунун жаңы ыкмалары) ишке киргизүү.
Жер ресурстарын натыйжалуу пайдалануу	Айыл чарба жерлерин натыйжалуу бөлүштүрүү жана рационалдуу пайдалануу, жердин мелиорациясын жана ирригациясын жакшыртуу.
Башкаруу жана уюштуруу структурасын жакшыртуу	Ишканалардын уюштуруу структурасын өркүндөтүү, кооперативдерди өнүктүрүү, негиздүү чечимдерди кабыл алуу үчүн логистика жана маалыматтарды чогултуу системаларын жакшыртуу
Финансыылык колдоо жана кредитке жетүү	Материалдык-техникалык базаны жакшыртуу жана өндүрүштү модернизациялоо үчүн жеңилдетилген кредиттерге, субсидияларга жана салыктык жеңилдиктерге жетүүнү камсыз кылуу.
Кызматкерлердин квалификациясын жана мотивациясын жогорулатуу	Кызматкерлерди жаңы технологияларга жана иштөө ыкмаларына үйрөтүү, ошондой эле эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу үчүн мотивациялоонун натыйжалуу системаларын ишке киргизүү.
Климаттын өзгөрүшүнө адаптация жана туруктуу өндүрүш	Климаттын өзгөрүшүнө айыл чарбасын адаптациялоонун технологияларын ишке ашыруу, суу ресурстарын натыйжалуу башкаруу жана табигый кырсыктардан эрте кабарлоо системасын түзүү.

Айыл чарба уюмдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу заманбап технологияларды киргизүүнү, башкарууну жакшыртууну, эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатууну жана финансылык шарттарды жакшыртууну камтыган комплекстүү мамилени талап кылат. Ошондой эле фермерлер жана айыл жериндеги ишканалар өзгөрүп жаткан шарттарга жана рыноктун талаптарына тез ыңгайлаша алышы үчүн аларды колдоо системаларын иштеп чыгуу маанилүү.

КОРУТУНДУ

Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде төмөнкүдөй корутундулар жана сунуштар кабыл алынды:

1. Айыл чарба уюмдарынын натыйжалуулугунун экономикалык маңызы өндүрүш процессинде алынган натыйжаны жана ага жетишүү үчүн жумшалган эмгек чыгымдарын салыштыруу жолу менен өлчөнгөн нарктын ар бир бирдиги үчүн натыйжанын олуттуу өсүшүн камсыз кылуу болуп саналат. Диссертацияда айыл чарба ишканаларынын натыйжалуулугунун бурулуш деңгээлин аныктоонун илимий негизделген методологиясы иштелип чыккан, аны колдонуу айыл чарба уюмунун ишиндеги бурулуш, чечүүнү талап кылган кубулуштарды, б.а., ишкананын банкрот деп жарыяланышынын деңгээлин аныктоого мүмкүндүк берет, бул аркылуу алардын туруктуу финансылык абалын камсыз кылат.

2. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, экономиканын агрардык секторундагы системалуу кризистин натыйжасында тармактар аралык мамилелерде тендешсиздик күчөгөн. Диссертацияда теориялык изилдөөлөрдүн жана фактылык маалыматтарды талдоонун негизинде аймактын агрардык секторунун төлөөгө жөндөмсүздүгүнүн деңгээлин төмөндөтүү боюнча айыл аймагын иш менен камсыз кылуу маселесин чечүүгө, социалдык инфраструктураны сактоого, банкроттук иш-чараларды жүргүзүү учурунда уюмдардын активдерин сактоого, жер мамилелерин эсепке алуунун механизмин иштеп чыгууга, айыл чарба уюмдарынын өндүрүштүк бүтүндүгүн максималдуу сактоого багытталган аймактык максаттуу программа сунушталды.

3. Ишкананын экономикалык натыйжалуулугун жогорулатуу стратегиясын тандоо көптөгөн факторлордон көз каранды, алардын бардыгы чечимдерди кабыл алууда эске алынат жана ишкананын стратегиялык жана тактикалык пландарында белгиленген конкреттүү милдеттер менен аныкталат. Ушуга байланыштуу кирешенин максималдуу өсүшү менен уюмду өнүктүрүүнүн оптималдуу багытын тандоо үчүн конкреттүү ишкананын материалдарында сыналган пайданы түзүүнүн параметрдик моделине негизделген методологияны колдонуу сунушталды.

4. Айыл чарба уюмун натыйжалуу өнүктүрүү стратегиясын тандоодо аналитикалык иштердин жогорку сапаты аны ийгиликтүү ишке ашыруунун шарттарынын бири болуп саналат. Айыл чарба уюмдарынын ишинин натыйжалуулугун аныктоонун колдо болгон инструменттери методдорду колдонууга, көрсөткүчтөрдүн тутумуна жана аларды чечмелөөгө бирдиктүү мамилени камсыз кылбайт, ошондуктан диссертацияда аймактардын рейтинги боюнча экономикалык натыйжалуулуктун деңгээлин көрсөткөн автордук методология иштелип чыкты.

5. Айыл чарба өндүрүшүн интеграциялоо экономиканын агрардык секторун өнүктүрүүнүн негизги багыттарынын бири болуп саналат. Азыркы учурда ири айыл чарба уюмдары натыйжалуураак, ошондуктан айыл чарба жерлеринин 8,1% жана айыл чарба уюмдарынде эмгектенгендердин жалпы санынын 8,5%

камтуу менен, алар бардык айыл чарба уюмдарынын продукциясынын 20 % өндүрөт, рентабелдүүлүк жалпы айыл чарбасында орточо 12,5% болсо, ири айыл чарбаларда 17,6% түзөт. Ал эми 1 гектар айыл чарба жерлерине түшүүчү киреше башка айыл чарба уюмдарына салыштырмалуу 1,51 эсеге, 1 кызматкерге салыштырмалуу 1,43 эсеге жогору.

6. Агроөнөр жай түзүлүштөрүнүн экономикалык натыйжалуулугунун критерийлери жана көрсөткүчтөрү иштелип чыкты, ошондой эле узак мөөнөттө натыйжалуулукту жогорулатуунун келечектүү багыттары сунуш кылынды. Бул жагдай агрардык сектордун ишинин натыйжаларына дагы так баа берүүгө жана экономиканы өзгөртүп жаткан шартта тармакты андан ары өнүктүрүүнүн стратегияларын иштеп чыгууга мүмкүндүк берет.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Өткөөл экономикада айыл чарба уюмунун натыйжалуулугун моделдөө жана айыл чарба өндүрүшүнүн өнүгүшүнө таасир этүүчү факторлорду аныктоо өзгөчө мааниге ээ.

2. Демек, негизги милдет — айыл чарба ишканаларынын финансы-чарбалык иши тууралуу отчёттордун маалыматтарын туура талдоо гана эмес, ошондой эле тандалган талдоо объектисине карата экономикалык көрсөткүчтөрдүн ар түрдүү системаларын билгичтик менен пайдалануу, зарыл баштапкы маалыматты туура издөө, ошондой эле аны системалаштыруу жана иштеп чыгуу болуп саналат.

3. Түзүмдүк кайра куруу өндүрүштүн натыйжалуулугун жогорулатуунун жана айыл чарба продукциясын кайра иштетүүчү ишканалар үчүн атаандаштык артыкчылыктарды түзүүнүн негизги инструменттеринин бири болуп эсептелет. Түзүмдүк кайра куруунун ийгилиги чарба жүргүзүүчү субъектинин ишинин бардык чөйрөлөрүндө зарыл болгон реформалар канчалык туура эсептелгенине жана ишке ашырылганына көз каранды. Мында биринчи кезекте ишкананын потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрүн талдап чыгуу жана реструктуризациялоо милдеттерин ырааттуу ишке ашыруунун алгоритмин иштеп чыгуу зарыл, анын чечилишин атаандаштыктын жогорулашынын шарттарында өндүрүштү калыбына келтирүүгө багытоо керек.

4. Иштин жүрүшүндө айыл чарба экономикасынын чыңалган шарттарында ишканаларды башкарууда стратегиялык жана антикризистик кайра куруу концепциялары каралды; алардын объективдүү өбөлгөлөрү жана айыл чарба уюмдарынин чарбалык субъектилерин кайра иштетүүдөгү өзгөчөлүктөрү такталды жана системалаштырылды; айыл чарба ишканаларын башкарууда стратегиялык жана антикризистик кайра куруунун потенциалы изилденди.

5. Диссертациялык иште талдоо жүргүзүүнүн конкреттүү бир ыкмасынын алкагында түзүмдүк кайра куруу маселелерин чечүү ишкананын жана анын тышкы чөйрөсүнүн толук ачык-айкын абалын аныктоого мүмкүн эместиги негизделет. Ошондуктан чарба жүргүзүүчү уюмду түзүмдүк кайра куруу боюнча акыркы башкаруу чечими кабыл алынганга чейин методдордун комплексин колдонуу сунушталды. Алардын арасында ишкананы изилдөөнүн ар кандай

методдору, атап айтканда, уюштуруучулук жана башкаруучулук талдоо, финансылык-экономикалык талдоо, өндүрүштүк-чарбалык иштин техникалык-экономикалык анализи, адам ресурстарын талдоо жана бизнести баалоо белгиленет.

6. Диссертациялык иште пландалган финансылык, экономикалык жана социалдык натыйжалардын тең салмактуулугуна жетишүүгө, ошондой эле региондук айыл чарбасынын натыйжалуулугун жогорулатууга таасир этүүчү ресурстук, технологиялык, геосаясий жана табигый факторлорду камтыган типтүү депрессиялык аймактагы айыл чарба уюмдарын өнүктүрүүнү башкаруунун негизги өзгөчөлүктөрү системалаштырылган жана талданган. Кайра куруунун шартында ишканаларды стратегиялык башкаруунун теориялык жана методологиялык негиздери көрсөтүлгөн.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. 1. Мадмаров, М. М. Проблемы развития внешних связей агропромышленного комплекса и экономический безопасности [Текст] / М. М. Мадмаров, Э. Ж. Бекиева // Вестник филала РГСУ. - 2020. - №2 (22). - С. 30-33. https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44630954

2. Мадмаров, М. М. Проблемы совершенствования управления внешними экономическими связями и повышения эффективности агропромышленного комплекса [Текст] / М. М. Мадмаров, У. Ж. Эргешбаев, А. А. Жээнтаева // Вестник филала РГСУ. - 2021. - № 2 (24). – С. 146-150. https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48122107

3. Мадмаров, М. М. Проблемы повышения эффективности перерабатыващей промышленности АПК и экономической безопасности Кыргызстана [Текст] / М. М. Мадмаров, У. Ж. Эргешбаев, Э. Ж. Бекиева // Вестник филала РГСУ. - 2021. - №2 (24). - С. 142-146. https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48122106

4. Мадмаров, М. М. Проблемы развития агропромышленного комплекса Кыргызской Республики [Текст] / М. М. Мадмаров // Вопросы экономических наук. - Москва, 2021. - №5 (111). - С. 23-25. https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47125764

5. Мадмаров, М. М. Вопросы формирования новой структуры управления агропромышленным комплексом Кыргызстана [Текст] / М. М. Мадмаров // Вопросы экономических наук. - Москва, 2021. - №1 (107). - С. 15-17. https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47125764

6. Мадмаров, М. М. Некоторые аспекты проблем и путей Эффективного использования пастбиш Кыргызстана [Текст] / М. М. Мадмаров, М. У. Турдуматов, М. Б. Убайдуллаев // Вестник Академии государственного управления при Президенте Кыргызской Республики. - 2023. - №1. - С. 91-97. https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54083381

7. Мадмаров, М. М. Фундаментальные научные положения эффективности и устойчивости природопользования [Текст] / М. М. Мадмаров, А. Т. Гыязов, М.

М. Усонов, Ж. Абдипатта уулу // Вестник Тверского государственного университета. - Тверь, 2024. - №3 6). - С. 142-155. https://www.elibrary.ru/item.asp?id=72443172

8. Мадмаров, М. М. Кыргызстандын агрардык өнөр жай комплексинин кайра иштетүү тармагын натыйжалуулугун жогорулатуу көгөйлөрү [Текст] / М. М. Мадмаров, С. Т. Макыев, Г. Э. Ташматова // Вестник филала РГСУ. - 2024. - №1 (29). - С. 94-99. https://www.elibrary.ru/item.asp?id=68636909

Мадмаров Мидин Маматовичтин 08.00.05 – тармактык экономика адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдору» деген темадагы диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: айыл чарба, агроөнөр жай өндүрүшүнүн натыйжалуулугу, агрардык сектор, агрардык бизнес, органикалык продукция, башкаруу механизмдери, айыл чарба продукциясын кайра иштетүү.

Изилдөөнүн объектиси Кыргыз Республикасынын ар кандай менчик жана чарба жүргүзүү формаларындагы айыл чарба уюмдары, баштапкы кайра иштетүүчү жана тейлөөчү ишканалары болуп саналат.

Изилдөөнүн предмети кайра иштетүү өнөр жайы менен айыл чарба өндүрүшүнүн ортосунда экономикалык мамилелерди түзүү менен байланышкан айыл чарба уюмдарын башкаруунун рыноктук механизмин теориялык, экономикалык жана уюштуруу маселелеринин топтому болуп эсептелет.

Изилдөө методдору: диссертациялык иште салыштыруу, шайкеш келтирүү методдору, системалык талдоо, логикалык метод, эксперттик баалоо методу, корреляциялык метод жана башка методдор колдонулду.

Иштин илимий жаңылыгы болуп натыйжалуулугун жогорулатуу жана айыл чарба азыктарын өндүрүү атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн камсыз чагылдырган теориялык жана эмпирикалык материалдарды жалпылоо саналат.

Изилдөөнүн илимий-практикалык мааниси. Диссертацияда трансформациялык экономикада агроөнөр жай комплексинин продукциясын өндүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн мамлекеттин ролун күчөтүү зарылчылыгынын теориялык-методологиялык негиздери ачылган. Илимий жоболор жана айыл чарба сунуштар рыногунун натыйжалуулугун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу маселелерин кыйла жогорку илимий-практикалык деңгээлде чечүүгө мүмкүндүк берет жана республиканын агрардык саясатын андан ары иштеп чыгуу үчүн колдонулушу мүмкүн.

Изилдөөнүн практикалык мааниси өзгөрүп жаткан экономиканын шартында айыл чарба азыктарын өндүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу жолдорун негиздөө, анын өнүгүү стратегиясын иштеп чыгуу болуп саналат.

Колдонуу даражасы. изденүүчү тарабынан иштелип чыккан практикалык сунуштарды айыл чарба ишканаларынын ишинин практикасына киргизилген. Айрым натыйжалар Кыргыз Республикасынын экономикалык өнүктүрүү жана

соода министрлигинин алдындагы Экономикалык стратегиялар борбору тарабынан ишке ашырылган "Кыргыз Республикасынын узак мөөнөттүү экономикалык жана социалдык өнүгүүсүнүн болжолу", "Кыргыз Республикасында туруктуу азык-түлүк рыногун түзүү көйгөйлөрү" темаларында ИИИ аткарууда пайдаланылды. Изилдөөнүн натыйжалары, ошондой эле өлкөнүн жогорку окуу экономикалык сабактарды окутууда колдонулат.

Колдонуу чөйрөсү: айыл чарба ишканалары, айыл чарба кооперативдери, жогорку окуу жайлары "Кыргызстандын экономикасы", "агрардык экономика", "ишкердиктин негиздери", "Маркетинг" ж. б. сабактар боюнча сабактарды өткөрүүдө колдонсо болот.

РЕЗЮМЕ

по диссертации Мадмарова Мидина Маматовича на тему: «Пути повышения эффективности сельско хозяйственного производства», представленной на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – отраслевая экономика

Ключевые слова: сельскохозяйственное производство, эффективность агропромышленного производства, сельскохозяйственный сектор, аграрный бизнес, органическая продукция, механизмы управления, переработка сельскохозяйственной продукции.

Объектом исследования являются сельскохозяйственные предприятия различных форм собственности и хозяйствования, предприятия первичной переработки и обслуживающие сельскохозяйственные организации Кыргызской Республики.

Предметом исследования является комплекс теоретических, экономических и организационных проблем рыночного механизма хозяйствования сельскохозяйственных организаций, связанных с формированием хозяйственных отношений сельскохозяйственного производства, с перерабатывающей промышленностью.

Методы исследования: методы сравнения, сопоставления, системный анализ, логический метод, метод экспертных оценок, корреляционный и др.

Научная новизна работы заключается в попытке обобщения огромного теоретического и эмпирического материала, отражающего повышение эффективности и обеспечение конкурентоспособности производства продукции сельскохозяйственных организаций.

Научно-практическая значимость исследования. В диссертации раскрыты теоретико-методологические основы необходимости усиления роли государства для повышения эффективности производства продукции сельскохозяйственных организаций в трансформирующейся экономике. Научные положения и рекомендации позволяют на более высоком научно-практическом уровне решать задачи повышения эффективности и

конкурентоспособности рынка сельскохозяйственных организаций и могут быть использованы для дальнейшей разработки аграрной политики республики.

Практическая значимость исследования заключается в обосновании путей повышения эффективности производства продукции сельского хозяйства, в выработке стратегии его развития в условиях трансформирующейся экономики.

Степень использования. Разработанные автором предложения и практические рекомендации внедрены в практику хозяйственной деятельности сельскохозяйственных предприятий. Отдельные результаты были использованы при выполнении НИР по темам: «Прогноз долгосрочного экономического и социального развития Кыргызской Республики», «Проблемы формирования устойчивого продовольственного рынка в Кыргызской Республике», осуществленным Центром экономических стратегий при Министерстве экономического развития и торговли Кыргызской Республики. Результаты исследования используются также при чтении лекций по экономическим дисциплинам в вузах страны.

Область применения: сельскохозяйственные организации, сельхозкооперативы, высшие учебные заведения при проведении занятий по дисциплинам «Экономика Кыргызстана», «Аграрная экономика», «Основы предпринимательства», «Маркетинг» и др.

SUMMARY

of the dissertation of Madmarov Midin Mamatovich on the topic: " Ways to increase the efficiency of agricultural production", submitted for the degree of Candidate of Economic Sciences in the specialty 08.00.05 – industrial economics

Keywords: agricultural production, efficiency of agro-industrial production, agricultural sector, agricultural business, organic products, management mechanisms, processing of agricultural products.

The object of the study is agricultural enterprises of various forms of ownership and management, primary processing enterprises and service enterprises of the agro-industrial complex of the Kyrgyz Republic.

The subject of the study is a set of theoretical, economic and organizational problems of the market mechanism of management in the agro-industrial complex related to the formation of economic relations between agricultural production and the processing industry.

Research methods: methods of comparison, comparison, system analysis, logical method, method of expert assessments, correlation, etc.

The scientific novelty of the work consists in an attempt to generalize a huge theoretical and empirical material reflecting the increase in efficiency and ensuring the competitiveness of agricultural production.

Scientific and practical significance of the research. The thesis reveals the theoretical and methodological foundations of the need to strengthen the role of the state to increase the efficiency of agricultural production in a transforming economy.

Scientific provisions and recommendations make it possible to solve the tasks of increasing the efficiency and competitiveness of the agro-industrial complex market at a higher scientific and practical level and can be used for further development of the agrarian policy of the republic.

The practical significance of the research lies in substantiating ways to increase the efficiency of agricultural production, in developing a strategy for its development in a transforming economy.

The degree of use. The proposals and practical recommendations developed by the author have been introduced into the practice of economic activity of agricultural enterprises of the agro-industrial complex. Some of the results were used in research on the following topics: "Forecast of long-term economic and social development of the Kyrgyz Republic", "Problems of formation of a sustainable food market in the Kyrgyz Republic", carried out by the Center for Economic Strategies under the Ministry of Economic Development and Trade of the Kyrgyz Republic. The results of the study are also used in lectures on economic disciplines at universities in the country.

Scope of application: agricultural enterprises, agricultural cooperatives, higher educational institutions when conducting classes in the disciplines "Economy of Kyrgyzstan", "Agricultural economics", "Fundamentals of entrepreneurship", "Marketing", etc.